

О. Толкаченко,кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

ПРАВО СПОЖИВАЧА НА ІНФОРМАЦІЮ ПРО ГМ-ПРОДУКЦІЮ

Право споживача на «одержання необхідної, доступної, достовірної та своєчасної інформації про продукцію» закріплено у ст. 15 част.1 Закону України «Про захист прав споживачів» [1, ст. 15]. Частина 1 ст. 39 Господарського Кодексу України уточнює, що споживач повинен перебувати на території України та «купувати, замовляти, використовувати товар з метою задоволення своїх потреб» [2, ст. 39]. Таким чином, наголошується на різниці у правовому регулюванні товарообігу ГМ-продукції, призначеної для обороту на території України та ГМ-продукції, призначеної для імпорту. За своєю суттю відбувається розмежування приватноправових (в центрі яких інтереси споживача-індивідуума) та публічно-правових (у центрі яких інтереси юридичних осіб та держави в цілому) відносин із приводу введення в обіг ГМ-продукції та надання інформації щодо цього.

Насамперед розглянемо приватноправові відносини в цій сфері.

З метою забезпечення охорони здоров'я споживачеві надається право на: належну якість товарів; безпеку товарів; необхідну, доступну та достовірну інформацію про якість товарів. У свою чергу ч. 6 ст. 128 Господарського Кодексу України встановлює обов'язок громадянина-підприємця «дотримуватися прав і законних інтересів споживачів, забезпечувати належну якість товарів, які ним виготовляються, а також дотримуватися правил обов'язкової сертифікації продукції, встановлені законодав-

ством» [2, ст. 128]. Відповідно до ч. 2 ст. 15 Закону України «Про захист прав споживачів», відповідальним суб'єктом у цьому випадку є виробник (виконавець, продавець). З метою фіксації інформації про походження товару, у ст. 1 Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» закріплюється наступна норма: «простежуваність – можливість ідентифікації та відстеження харчових продуктів, продуктивних тварин, а також речовин, що призначені для включення або очікується, що вони будуть включені до харчових продуктів, на всіх стадіях виробництва, переробки та обігу» [3, ст. 1]. Тобто простежуваність полегшує завдання встановлення особи, відповідальної за маркування тощо, в тому числі і ГМ-продукції. На наш погляд, під можливістю ідентифікації та відстеження розуміється інформація щодо оператора ринку, календарної дати або терміну споживання, місця походження та інших показників і умов, які є істотними для отримання інформації щодо безпечності та якості харчового продукту.

Як відомо, кожен має право на інформацію, яка може надаватися у різних формах: письмовій, електронній чи іншій матеріальній формі. Відповідно до част. 1 ст. 15 Закону України «Про захист прав споживачів», «інформація має бути надана споживачеві до придбання ним товару» [1, ст. 15, ч. 1], що «доводиться до відома споживачів виробником (виконавцем,

продавцем) у супровідній документації, що додається до продукції, на етикетці, а також у маркуванні чи іншим способом» [1, ст. 15, ч. 2].

Відповідно до визначень понять «етикетка» та «маркування», наданих у ст. 1 Закону України «Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів», «етикетка (стікер) – бирка, напис, позначка, графічне або інше зображення, написане, надруковане, нанесене з використанням трафарету, марковане, витиснене або відбите на упаковці чи додане до упаковки або тари, в якій знаходиться харчовий продукт» [4, ст. 1, п. 7], а «маркування – слова, описи, знаки для товарів і послуг (торговельні марки), графічні зображення або символи, що стосуються харчових продуктів, які розміщуються на будь-якій упаковці, етикетці (стікері), кольєретці, а за відсутності упаковки, у документі або повідомленні, що супроводжують харчовий продукт або посиляються на нього» [4, ст. 1, п. 11].

Отже, аналізуючи цей закон, ми можемо сказати, що відповідно до нього, інформація про харчовий продукт може надаватися та може бути доведена до кінцевого отримувача в різні способи: етикуванням, коли етикетка додається безпосередньо до упаковки або до тари; маркуванням, коли воно розміщується на етикетці чи упаковці або маркуванням, коли воно розміщується у супровідному документі; та «в інший спосіб (у доступній наочній формі), встановлений для окремих видів продукції або в окремих сферах обслуговування, у тому числі з використанням сучасних засобів дистанційного зв'язку або усних повідомлень» [4, ст. 1, п. 10].

Відповідно до ст. 2 вищезазначеного закону, його дія поширюється на:

«а) операторів ринку харчових продуктів на всіх етапах харчового ланцюга, якщо їхня діяльність підпадає під вимоги щодо надання споживачам інформації про харчові продукти;

б) харчові продукти, призначені для кінцевого споживача, включно з харчовими продуктами, що реалізуються у сфері громадського харчування, та харчовими продуктами, що постачаються системі громадського харчування» [4, ст. 2].

Отже мова йде про те, що «будь-який харчовий продукт, призначений для кінцевого споживача або закладу громадського харчування, має супроводжуватися інформацією про харчовий продукт» [4, ст. 4]. Це стосується також інформації про наявність у харчовому продукті ГМО, у зв'язку з тим, що ця інформація відноситься до переліку обов'язкової.

Отож з прийняттям закону «Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів» було подолано таку прогалину, як обов'язок продавця сповіщати споживача про наявність ГМО у продукції, що поставляється до закладів громадського харчування (до ресторанів, барів, кафе, їдален тощо), де харчуванням забезпечується невізначена кількість фізичних осіб. Це є позитивним моментом, тому що у споживача є право на достовірну інформацію про якість та безпеку інгредієнтів, які використовуються для приготування окремих страв/напоїв. Як наслідок цього споживач не обмежується у виборі продукції.

З метою забезпечення прав споживачів на якісну продукцію на внутрішньому ринку України було б логічним визначити на законодавчому рівні вимоги до деяких показників якості окремих видів сільськогосподарської та харчової ГМ-продукції, як, наприклад, м'ясних продуктів, рибних продуктів, зернових та бобових, соків, джемів та т. ін. Таке детальне правове регулювання враховувало б характеристики кожного ГМ-продукту та сприяло б розвитку бренду «Продукт України» як такого, який вартий довіри споживачів як усередині держави, так і за її межами.

У сфері публічно-правових відносин звертається увага на те, що

вимоги етикетування чи маркування, як способу надання інформації про харчовий продукт, не повинні обмежувати торгівлю між Україною та ЄС більше, ніж це потрібно для виконання законної мети, беручи до уваги ризику, що виникли внаслідок їх невиконання. Відповідно до ст. 58 Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Сторони домовилися:

«а) намагатися звести до мінімуму свої вимоги щодо маркування чи етикетування, крім тих, які вимагаються для адаптації асвісу ЄС у цій сфері та маркування чи етикетування з метою захисту здоров'я, безпеки чи навколишнього середовища або для інших важливих потреб державної політики;

б) Сторона може визначити форму етикетування або маркування, але не може вимагати затвердження, реєстрації або сертифікації етикеток; та

с) Сторони зберігають за собою право вимагати, щоб інформація на етикетці або марках була зазначена певною мовою» [5].

На виконання вищевказаної угоди ціла низка заходів щодо маркування та етикетування було передбачено у Плані заходів з виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їх державами-членами, з іншої сторони від 25 жовтня 2017 р.

Згідно пункту 224 цього Плану «консолідація та чітка регламентація правил надання споживачам інформації про харчові продукти (зокрема, встановлення переліку обов'язкової інформації та основоположних вимог до такої інформації, вимог до операторів ринку, що відповідають за інформацію про харчовий продукт, вимог до представлення обов'язкової інформації та відхилення від них; вимог до дистанційного продажу, мовних вимог, вимог до назви харчового продукту та інформації, що повинна ї

супроводжувати; вимог до зазначення переліку інгредієнтів та інформування споживачів про алергени; правил позначення мінімального строку придатності харчового продукту; вимог до інформації про поживну цінність та правил її застосування під час маркування харчового продукту)» [6, п. 224].

В ЄС питання введення в торговельний обіг ГМ-продукції регулюється цілою низкою Директив та Регламентів, серед яких ключовими можна назвати такі:

– Директива № 2003/4/ЄС про доступ громадськості до екологічної інформації та про скасування Директиви № 90/313/ЄЕС [7];

– Директива 2001/18/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 12 березня 2001 року про вивільнення в навколишнє середовище генетично модифікованих організмів та про скасування Директиви Ради 90/220/ЄЕС [8];

– Директива Європейського Парламенту та Ради від 3 грудня 2001 року про загальну безпеку продукції (№ 2001/95/ЄС) [9];

– Директива Ради від 25 червня 1987 року про зближення законодавств держав-членів щодо товарів, що не відповідають їхньому зовнішньому вигляду та становлять загрозу для здоров'я та безпеки споживачів (№ 87/357/ЄЕС) [10];

– Директива № 2005/29/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 11 травня 2005 року про недобросовісні торговельні методи підприємств до споживачів на внутрішньому ринку, що вносить зміни до Директиви Ради № 84/450/ЄЕС, директив № 97/7/ЄС, № 98/27/ЄС та № 2002/65/ЄС Європейського Парламенту та Ради, а також до Регламенту (ЄС) № 2006/2004 Європейського парламенту та Ради («Директива про недобросовісні торговельні методи») [11];

– Регламент Ради (ЄС) № 870/2004 від 24 квітня 2004 року,

який започатковує програму Співтовариства зі збереження, характеристики, збору та використання генетичних ресурсів у сільському господарстві, та скасовує Регламент (ЄС) № 1467/94 [12];

– Регламент (ЄС) №1830/2003 від 22 вересня 2003 року Європейського Парламенту та Ради з відстеження та маркування генетично модифікованих організмів та відстеження продуктів харчування та кормів, вироблених із генетично модифікованих організмів, що вносить зміни до Директиви №2001/18 [13];

– Регламент (ЄС) № 1946/2003 Європейського парламенту та Ради від 15 липня 2003 року про транскордонні перевезення генетично модифікованих організмів [14];

– Рекомендація Комісії від 23 липня 2003 року про принципи розвитку національних стратегій та найкращих практик для забезпечення співіснування генетично модифікованих зернових і традиційного та органічного виробництва (фермерства) [15].

На виконання умов Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом було затверджено графік наближення законодавства України про ГМО до актів законодавства ЄС, зазначених у Додатку ХХХ до глави 6 розділу V («Економічна та секторальна співпраця») до цієї Угоди. Зокрема, передбачається, що положення наступних Директив мають бути запроваджені протягом 2 років з дати набрання чинності вищезгаданої Угоди про асоціацію:

– Директива № 2001/18/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 12 березня 2001 року про вивільнення в навколишнє середовище генетично модифікованих організмів та про відміну Директиви Ради № 90/220/ЄЕС із змінами та доповненнями, внесеними Рішеннями № 20 № 2002/811/ЄС, регламентом (ЄС) № 1829/2003 та (ЄС) № 1830/2003 та Директивою

№ 2008/27/ЄС щодо забезпечення відповідності продуктів, розміщених на ринку, встановленим вимогам маркування та упаковки [8];

– Регламент (ЄС) № 1946/2003 Європейського парламенту та Ради від 15 липня 2003 року про транскордонні перевезення генетично модифікованих організмів у частині встановлення процедур для ГМО, призначених для безпосереднього вживання в якості їжі або кормів, або для переробки та для ГМО, призначених для використання в замкнутій системі, а також щодо встановлення процедур ідентифікації та надання супровідної документації при транзиті ГМО [14].

Імплементатії також підлягають положення Регламенту (ЄС) № 1830/2003 від 22 вересня 2003 року Європейського Парламенту та Ради з відстеження та маркування генетично модифікованих організмів та відстеження продуктів харчування та кормів, вироблених з генетично модифікованих організмів, що вносить зміни до Директиви 2001/18/ЄС, який набрав чинність 07.11.2003 року [13].

Питання імпорту/експорту ГМ-продукції уточнюються у Листі Державного Комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики «Про надання роз'яснення» № 6650-1-4/17 від 30 червня 2009 року. У цьому листі зазначається «необхідність перевірки митними органами наявності відповідної позначки на етикетці харчових продуктів, що містять ГМО або вироблених з їх використанням, при переміщенні таких продуктів через митний кордон України» [16]. Така інформація підлягає перевірці відповідно до Закону України «Про захист прав споживачів», статтю 15 якого передбачено, що споживач «має право на отримання необхідної, доступної, достовірної та своєчасної інформації про продукцію» [1, ст. 15], зокрема, про наявність в її складі ГМО.

Зважаючи на вищезазначені тенденції розвитку спеціального законодавства про ГМО в Україні та ЄС, слід зазначити про усталені традиції та досвід правового регулювання генно-інженерної діяльності в ЄС. Зокрема, затвердження першої Директиви Ради 90/220/ЕЕС від 23 квітня 1990 року про умисний викид у навколишнє середовище генетично модифікованих організмів [17] випередило ухвалення в Україні першого спеціалізованого закону в даній сфері – Закону України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» № 1103-V від 31 травня 2007 року [18]. Встановлюючи основні засади державної політики у сфері генно-інженерної діяльності та поводження з ГМО, цей Закон України не регулює питання маркування та етикетування ГМ-продукції. Водночас у цьому Законі звертається увага на необхідність проведення державної реєстрації будь-якого ГМО, який є складовою для виробництва продукції, що підлягає подальшому маркуванню або етикетуванню. До ухвалення вищезгаданого закону правове регулювання генно-інженерної діяльності здійснювалося в Україні в рамках законодавства про екологічну безпеку.

Таким чином, наявність маркування для кінцевих споживачів у всіх країнах Європейського Союзу є гарантією того, що при таманні тому чи іншому продукту властивості, відповідають усім правилам, інструкціям, технічним нормам і законодавчим вимогам, що відносяться до них. Починаючи з 1997 року в ЄС, визнаючи право споживачів на отримання інформації та ознайомлення з маркуванням як інструмент для здійснення свідомого вибору, було введено обов'язкове маркування, яке вказує на присутність ГМО як окремого продукту або у складі інших продуктів.

Проте, незважаючи на це, Регламент (ЄС) № 1830/2003 від 22 вересня 2003 року посилив правила маркування генетично модифікованої продукції: необхідність маркування була поширена на всі типи харчових продуктів і кормів, незалежно від їх виявлення, та поняття простежуваності було визначено як можливість простежити ГМО та продукції, виготовлені з ГМО, на всіх етапах їх розміщення на ринку мережею виробників чи дистриб'юторів.

Загалом повідомлення споживачів про якість продукції, у тому числі про наявність ГМО у її складі, стало популярною темою для обговорення після ухвалення Орхуської Конвенції 1998 року [19]. Дане повідомлення стало розглядатися як похідна складова від права споживача на отримання екологічної інформації, затвердженого в Конвенції про доступ до інформації та участь громадськості у процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища. Таким чином, ухвалення цієї Конвенції дало поштовх для розвитку правового регулювання маркування та етикетування ГМ-продукції насамперед у ЄС та, згодом, в Україні.

Підводячи підсумки, слід наголосити, що маркування, етикетування тощо ГМ-продукції є, з одного боку, способом забезпечення права споживача на достовірну інформацію про харчову продукцію. З іншого боку, це обов'язок виробника (постачальника) забезпечити належну якість продукції та поінформувати про це споживача. Враховуючи євроінтеграційні процеси в Україні, а також її активну участь у торговельних відносинах з іншими країнами, правовідносини у сфері маркування ГМ-продукції поділяються на публічно-правові та приватноправові. При цьому право споживача на інформацію про ГМ-продукцію як похідне право на екологічну інформацію є незмінним і таким, що має пріоритет перед іншими вимогами.

У статті досліджено законодавство України щодо надання інформації споживачам про якість продукції, обіг і наявність ГМО у її складі тощо. Розглянуто питання щодо імплементації положень з виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їх державами-членами, з іншої сторони, введення в торговельний обіг ГМ-продукції, наближення законодавства України про ГМО до актів законодавства ЄС. Враховуючи євроінтеграційні процеси в Україні, а також її активну участь у торговельних відносинах з іншими країнами, правовідносини у сфері надання інформації щодо ГМ-продукції споживачам поділяються на публічно-правові та приватноправові, що детально проаналізовано в статті.

Зазначено, що з метою отримання інформації про походження продукту в національному законодавстві використовується поняття «простежуваність». Воно розглядається як можливість ідентифікації та відстеження харчових продуктів, що, в свою чергу, дає інформацію про оператора ринку, календарну дату або термін споживання, місце походження, вміст ГМО та інші показники і умови, які є істотними для отримання інформації щодо безпечності та якості харчового продукту.

В статті обґрунтовується, що інформація про харчовий продукт, у тому числі про наявність ГМ-продукції, може надаватися та може бути доведена до кінцевого споживача в різні способи. А з прийняттям закону «Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів» з'явився обов'язок продавця сповіщати споживача про наявність ГМО у продукції, що поставляється до закладів громадського харчування, що є позитив-

ним моментом, оскільки у споживача виникає право на достовірну інформацію про якість та безпеку інгредієнтів, які використовуються для приготування окремих страв/напоїв. З метою забезпечення прав споживачів на якісну продукцію на внутрішньому ринку України детальні правові вимоги до деяких показників якості окремих видів сільськогосподарської та харчової ГМ-продукції сприяло б розвитку бренду «Продукт України» як такого, який вартий довіри споживачів як усередині держави, так і за її межами.

Починаючи з 1998 року після ухвалення Орхуської Конвенції 1998 року, повідомлення споживачів про якість продукції, у тому числі про наявність ГМО у її складі, стало популярною темою для обговорення. Наявність маркування та етикування, як способів надання інформації, для кінцевих споживачів у всіх країнах Європейського Союзу є гарантією того, що притаманні тому чи іншому продукту властивості, відповідають усім правилам, інструкціям, технічним нормам і законодавчим вимогам, що відносяться до них. Право споживача на інформацію про ГМ-продукцію як похідне право на екологічну інформацію є незмінним і таким, що має пріоритет перед іншими вимогами.

Ключові слова: право споживача на інформацію, ГМ-продукція, маркування, етикування, харчовий продукт.

Tolkachenko O. The consumer's right to information about GM products

The article examines the legislation of Ukraine regarding the providing of information to consumers about product quality, circulation and the presence of GMOs in its composition, etc. The issues regarding the fulfilment of the points on the implementation of the Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the

European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand, the introduction of GM products into trade circulation, the approximation of Ukrainian legislation on GMOs to the acts of EU legislation. Taking into consideration the European integration processes in Ukraine, as well as its active participation in the trade relations with other countries, legal relations in the field of providing information on GM products to consumers are divided into public-law and private-law, which is analyzed in detail in the article.

It is noted that in order to obtain information about the origin of the product, the national legislation uses the concept of «traceability». It is considered as an opportunity to identify and track food products, which, in turn, provides information about the market operator, the calendar date or term of consumption, the place of origin, the GMO content and other indicators and conditions that are essential for receiving information about the safety and quality of food product.

The article substantiates that information about a food product, including the GM products presence, can be provided and can be brought to the end consumer in different ways. And with the enactment of the law «On information for consumers about the food products» the duty of the seller to notify the consumer of the presence of GMOs in products supplied to public catering establishments appeared, which is a positive point, since the consumer has the right to reliable information about the quality and the safety of the ingredients used in the preparation of separate dishes/beverages. In order to ensure the rights of consumers to quality production in the domestic market of Ukraine, detailed legal requirements for some quality indicators of certain types of agricultural and food GM

products would contribute to the development of the «Product of Ukraine» brand as such, which is worthy of the consumers trust both within the country and abroad.

Since 1998, following the adoption of the 1998 Aarhus Convention, consumer notification of product quality, including the presence of GMOs in its composition, has become a popular topic of discussion. The presence of marking and labeling, as methods of providing information, for end consumers in all countries of the European Union is a guarantee that the properties inherent for the particular products meet all the rules, instructions, technical norms and legal requirements related to them. The consumer's right to information about GM products as a derived right to environmental information is immutable and has priority over other requirements.

Key words: consumer's right to information, GM products, marking, labeling, food product.

Література

1. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991 р. № 1023-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#top>
2. Господарський Кодекс України від 16.01.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>
3. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів: Закон України № 771/97-ВР від 23 грудня 1997 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771/97-%D0%B2%D1%80#Text>
4. Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів: Закон України № 1264-XII від 25 червня 1991 року (із змінами) // Відомості Верховної Ради України. 1991. № 41. Ст. 546.
5. Угода про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їх державами-членами, з іншого боку, від 27 червня 2014 року. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/984_011/page

6. План заходів з виконання Угоди про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їх державами-членами від 25 жовтня 2017 р. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1106-2017-%D0%BF#Text>

7. Директива № 2003/4/ЄС про доступ громадськості до екологічної інформації та скасування Директиви № 90/313/ЄЕС. URL:<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2003:041:0026:0032:EN:PDF>

8. Директива № 2001/18/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 12 березня 2001 року про вивільнення в навколишнє середовище генетично модифікованих організмів та скасування Директиви Ради 90/220/ЄЕС. URL:<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32001L0018>

9. Директива Європейського Парламенту та Ради № 2001/95/ЄС від 3 грудня 2001 року про загальну безпеку продукції. URL:<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32001L0095>

10. Директива Ради № 87/357/ЄЕС від 25 червня 1987 року про зближення законодавств держав-членів щодо товарів, які не відповідають їхньому зовнішньому вигляду та становлять загрозу для здоров'я та безпеки споживачів. URL:<http://eurlex.europa.eu/legalcontent/en/TXT/?uri=CELEX%3A31987L0357>

11. Директива № 2005/29/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 11 травня 2005 року про недобросовісні торговельні методи підприємств до споживачів на внутрішньому ринку, що вносить зміни до Директиви Ради № 84/450/ЄЕС, директив № 97/7/ЄС, № 98/27/ЄС та № 2002/65/ЄС Європейського Парламенту та Ради, а також до Регламенту (ЄС) № 2006/2004 Європейського парламенту та Ради («Директива про недобросовісні торговельні методи»). URL:<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2005:149:0022:0039:e:PDF>

12. Регламент Ради (ЄС) № 870/2004 від 24 квітня 2004 року, який започатковує програму Співтовариства зі збереження, характеристики, збору та використання генетичних ресурсів у сільському господарстві, та скасовує Регламент (ЄС) № 1467/94. URL:[http://eur-lex.europa.eu/legal-](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32004R0870)

[content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32004R0870](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32004R0870)

13. Регламент (ЄС) № 1830/2003 від 22 вересня 2003 року Європейського Парламенту та Ради з відстеження та маркування генетично модифікованих організмів та відстеження продуктів харчування та кормів, вироблених із генетично модифікованих організмів, що вносить зміни до Директиви № 2001/18/. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011-03#Text

14. Регламент (ЄС) № 1946/2003 Європейського парламенту та Ради від 15 липня 2003 року про транскордонні перевезення генетично модифікованих організмів. URL:<http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2003:287:0001:0010:EN:PDF>

15. Рекомендація Комісії від 23 липня 2003 року про принципи розвитку національних стратегій та найкращих практик для забезпечення співіснування генетично модифікованих зернових та традиційного та органічного виробництва (фермерства). URL:<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32003H0556>

16. Лист Державного Комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики «Про надання роз'яснення» № 6650-1-4/17 від 30 червня 2009 року. URL:<http://zakon2.rada.gov.ua/rada/show/v6650609-09>

17. Council Directive 90/220/EEC of 23 April 1990 on the deliberate release into the environment of genetically modified organisms. OJ L 117, 8.5.1990, p. 15–27. URL:<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:31990L0220>

18. Про державну систему біобезпеки під час створення, випробування, транспортування та використання генетично модифікованих організмів: Закон України № 1103-V від 31 травня 2007 року // Голос України. № 108 від 21.06.2007 р. Ст. 3.

19. Конвенція про доступ до інформації та участь громадськості у процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля [Орхуська конвенція] від 25 червня 1998 року; ратифікована Законом України № 832-XIV від 06.07.1999 року // Офіційний вісник України. 2010 р. № 33. Стор. 12. Ст. 1191.

